

**XVII међународни научни скуп Правнички дани –
„Проф. др Славко Царић“
„УЛОГА ДРЖАВЕ И ПРАВА У XXI ВЕКУ“**

**XVII international scientific meeting Legal days –
"Prof. Slavko Carić, PhD"
"THE ROLE OF THE STATE AND LAW IN THE 21ST CENTURY"**

Универзитет Привредна академија у Новом Саду
Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду
The University of Business Academy in Novi Sad
The Faculty of Law for Commerce and Judiciary in Novi Sad

Нови Сад, 25. септембар 2020.
Зборник радова са XVII међународног научног скупа
Правнички дани – „Проф. др Славко Царић“
„УЛОГА ДРЖАВЕ И ПРАВА У XXI ВЕКУ“
25. септембар 2020. године у Новом Саду,
у организацији Универзитета Привредна академија у Новом Саду
Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду

Издавач:

Универзитет Привредна академија у Новом Саду
Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду
Гери Кароља бр. 1, телефон: 021/ 400 - 499
Web: www.pravni-fakultet.info

Рецензенти:

Др Мирко Кулић,
редовни професор

Др Ненад Аврамовић,
редовни професор

Др Милош Марковић,
редовни професор

Др Предраг Мирковић,
ванредни професор

Др Јелена Матијашевић-Обрадовић,
ванредни професор

Др Дарко Голић,
ванредни професор

Др Маријана Младенов,
доцент

Др Ненад Бингулац,
доцент

Др Јоко Драгојловић, доцент
доцент

За издавача:

Др Мирко Кулић, редовни професор

Уредник:

Др Мирко Кулић, редовни професор

Штампа:

Мала Књига, Нови Сад

Тираж:

200

ISBN 978-86-6019-104-7

Научни одбор:

ПРОФ. ДР МИРКО КУЛИЋ – председник Научног одбора

Декан Правног факултета за привреду и правосуђе у Новом Саду, Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

ПРОФ. ДР МАРИЈАНА ЦАРИЋ

Председник Савета Универзитета Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

ПРОФ. ДР МАРКО ЦАРИЋ

Ректор Универзитета Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

ПРОФ. ДР НЕНАД АВРАМОВИЋ

Шеф Привредноправне и међународноправне катедре на Правном факултету за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

ПРОФ. ДР МИЛАН ПОЧУЧА

Продекан за науку и развој и шеф Грађанскоправне катедре на Правном факултету за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

ПРОФ. ДР МАРИЈАНА ДУКИЋ МИЈАТОВИЋ

Редовни професор на Правном факултету за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

ЕМЕРИТУС ДР АЛЕКСАНДАР РАДОВАНОВ

Професор Емеритус Универзитета Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

ПРОФ. ДР ДУШАНКА БУРЂЕВ

Редовни професор на Правном факултету за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

ПРОФ. ДР ВЛАДИМИР ЦАТИЕВ

Шеф катедре кривичноправних наука Руске академије за адвокатуру и нотаријат | Руска Федерација

ПРОФ. ДР НЕДЕЉКО СТАНКОВИЋ

Ректор Европског универзитета Kallos Тузла | Босна и Херцеговина

ПРОФ. ДР МАРТА ГЕРЕГ

Декан Правног факултета у Сегедину | Мађарска

АКАДЕМИК ДР БРАНКО ВУЧКОВИЋ

Председник Основног суда у Котору | Република Црна Гора

АКАДЕМИК ДР ВЕСНА ВУЧКОВИЋ

Судија Врховног суда Црне Горе | Република Црна Гора

АКАДЕМИК DR WOLFGANG ROHRBACH

St. Elizabeth University of Health and Social Sciences | Austrija

ПРОФ. ДР РУДИКА ГМАЈНИЋ

Професор на Медицинском факултету у Осијеку и члан Хрватске академије медицинских наука | Република Хрватска

ДОЦ. ДР ЈАН ЈАНАЋ

Доцент на Факултету за менаџмент Универзитет Коменски Братислава | Република Словачка

ДОЦ. ДР БРАНИСЛАВ ДУДИЋ

Доцент на Факултету за менаџмент Универзитет Коменски Братислава | Република Словачка

ПРОФ. ДР НЕЂО ДАНИЛОВИЋ

Редован професор Универзитет Никола Тесла у Београду и председник међународног удружења методолога друштвених наука у Београду | Република Србије

ПРОФ. ДР НИКОЛА ПУВАЧА

Продекан за међународну сарадњу, ванредни професор и научни сарадник на Факултету за економију и инжењерски менаџмент Универзитета Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

ДОЦ. ДР АЛБИНА АБИДОВИЋ

Доцент на Европском универзитету Kallos Тузла | Босна и Херцеговина

ПРОФ. ДР МИЛАН ЧАМПА

Ванредни професор на Факултету за здравствену негу Универзитета Ново Место | Република Словенија

ПРОФ. ДР СИМЕОН ГЕЛЕВСКИ

Професор у пензији на Правном факултету у Скопљу | Северна Македонија

PROF. DR ALEXIOS PANAGOPOULOS

University neapolis paphos Cyprus master studys in public law and administration | Kiparska Republika

ПРОФ. ДР ЗОРАН ПАВЛОВИЋ

Шеф кривичноправне катедре на Правном факултету за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

ПРОФ. ДР ВЛАДИМИР КОЗАР

Ванредни професор на Правном факултету за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

ПРОФ. ДР МИЛОШ МАРКОВИЋ

Редовни професор на Правном факултету за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

ПРОФ. ДР ДАРКО ГОЛИЋ

Ванредни професор на Правном факултету за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

ПРОФ. ДР ЈЕЛЕНА МАТИЈАШЕВИЋ ОБРАДОВИЋ

Ванредни професор на Правном факултету за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

ПРОФ. ДР ПРЕДРАГ МИРКОВИЋ

Продекан за наставу и ванредни професор на Правном факултету за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија
Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

ПРОФ. ДР ВЛАДИМИР МЕДОВИЋ

Ванредни професор на Правном факултету за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

ДОЦ. ДР САЊА ШКОРИЋ

Доцент на Правном факултету за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

ДОЦ. ДР МАРИЈАНА МЛАДЕНОВ

Продекан за међународну сарадњу и доцент на Правном факултету за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

Организациони одбор:

ДОЦ. ДР ЈОКО ДРАГОЈЛОВИЋ - председник Организационог одбора

ДОЦ. ДР ЈЕЛЕНА СТОЛШИЋ- ДАБЕТИЋ

ДОЦ. ДР НЕНАД БИНГУЛАЦ

ДОЦ. ДР НЕНАД СТЕФАНОВИЋ

ДОЦ. ДР МАРКО СТАНКОВИЋ

ДОЦ. ДР ДАЛИБОР КРСТИНИЋ

ДОЦ. ДР МАЈА СУБОТИН

МСР ИСИДОРА МИЛОШЕВИЋ

МСР ТАЊА ПРАШТАЛО

МСР СТЕФАН ДИТРИХ

МСР МАРА ДЕСПОТОВ

МСР ДИЈАНА БОРЕНОВИЋ

Секретар:

МСР ТАЊА ПРАШТАЛО, асистент

Dr Srđan Damnjanović, docent

Pravni fakultet za privredu i pravosuđe
Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu
e - mail: srdjan.damnjanovic@pravni-fakultet.info

FILIJALIZACIJA IDEJA U DOBA PRAVA

Apstrakt:

Tezu Norberta Bobia (1909 – 2004) da sve snažnija i aktuelnija debata o ljudskim pravima, u skladu sa Kantovom filozofijom istorije, može biti protumačena kao „predznak“ (signum prognosticum) moralnog napretka čovečanstva, problematizovaćemo najpre u kontekstu teorije sistema. U okviru teorije sistema razlikujemo tri nivoa država: centar, poluperiferiju i periferiju. Nivoi nastaju usled razlike u snazi države, kako unutar jedne države, tako i među državama. Dalje istražujemo filijalizaciju ideja, a posebno ideje doba prava, između centralnih, poluperifernih i perifernih država, primenjujući pristup Dragana Jeremića (1925 – 1986). Naš filozof smatra da filozofske ideje ne samo da prate, nego i prethode ekonomskoj i političkoj dominaciji. Za uspostavljanje dominacije nije dovoljna samo vojna sila i ekonomska nadmoć, nego i hegemonija ideja. U drugom delu teksta, konfrontiramo Hegelovu kritiku prirodno-pravne tradicije sa idejama njenih korifeja, na primeru jednog konkretnog slučaja, pobune robova na Haitiju. Uvažavajući značaj „doba prava“ za „moralni napredak“ čovečanstva, argumentujemo u prilog modifikovanoj tezi Imanuela Valerštajna (1930 – 2019): odbijanjem „doba prava“, periferne države gube, kao što ne dobijaju ništa prihvatanjem tih ideja bez kontekstualizacije i negovanja pune svesti o njihovoj funkciji.

Ključne reči: *Teorija sistema, doba prava, filijalizacija, lumpenburžoazija, lumpenintelektualci, Norberto Bobio, Dragan Jeremić, G. V. F. Hegel, Immanuel Valerštajn.*

Držimo da je za ideju prava, konkretnije ljudskih prava neophodna strukturalna koliko i sadržinska analiza. Istorizacija tipova argumenata počevši od prirodno-pravne i prosvetiteljske tradicije, treba teći uporedo sa osvetljavanjem načina prihvatanja tih ideja. U okviru vlastite istraživačke metode pokušali smo da „krstom sadašnjosti“ pomirimo strukturalnu sinhroniju (primanje i razmenu ideja u datom vremenu) sa temporalnom dijahronijom (razvojem ideja u vremenu). Zašto to činimo? Obično se uzima da su ljudska prava prevashodno evropski proizvod:

„Doprinos evropske civilizacije ipak je najveći. Imajući svoje korene u grčkoj filozofiji i razvivajući se preko filozofije renesanse do racionalizma XVII i

prosvetiteljstva XVIII veka, ljudska prava nalaze svoju punu formulaciju u evropskim pravnim teorijama u našem veku“.¹³⁸

Držimo da je reč o jednostranom sudu, premda u rečenici stoji i ono „ipak“. Donekle je samorazumljivo da ideja ljudskih prava nastaje u zemljama koje čine „civilizacijsku okosnicu čovečanstva“, ali manje je osvetljen obrnut pravac, pravac bez koga nije moguća istinska univerzalizacija, kada pokreti sa „ivice civilizacije“ – uzvraćaju pobunom na argument teorijske hegemonije koja prati silu.¹³⁹ Ovaj istorijski dijalog omogućen je pojavom svetskog sistema, sistema razmene roba, ideja i radne snage.

Termin „svetski sistem“ označava multiregionalnu i multinacionalnu podelu rada, zahvaljujući kojoj se svet deli na centralne, poluperiferne i periferne države. Uprkos dinamičkom karakteru sistema, hronično zaostajanje poluperifernih i perifernih zemalja, unutar ove teorije detektuje se kao deo jedinstvenog procesa: „Danas je čitav svet obuhvaćen jednom jedinom društvenom podelom rada što mi nazivamo svetskom kapitalističkom privredom.“¹⁴⁰ Svetska privreda danas obuhvata, kao što je i od svog nastanka obuhvatala, prostranstvo daleko veće od bilo koje pojedinačne države, a tu činjenicu potencira nepostojanje političkog tela koje bi u svim oblastima imalo vlast. Nijedna država u međunarodnom sistemu, pa ni one koje su navodno najmoćnije, nije potpuno nezavisna, mada uživa viši stepen autonomije od drugih. Eksploatacija se ostvaruje kroz nejednaku razmenu koja se odvija zahvaljujući razdvajanju svetske privrede i svetskog carstva: robni lanci prelaze nacionalne granice, a robe idu ka zonama u kojima su ređe, pa tako i raste cena, a profit se transferiše iz periferije u centar.

Činjenica da su u kapitalizmu od početka postajala dva pola: nezavisnost i zavisnost, dominacija i podređenost, razvijenost i nerazvijenost, centar i periferija, bila je ključna u svim fazama njegove evolucije, a njegova pokretačka snaga bila je proces akumulacije u centru, dok su društva na periferiji oblikovana kombinovanim dejstvom prinude i tržišnim zakonitostima.¹⁴¹ Tamo gde su pretkapitalistička društva bila slaba i retko naseljena, osvajači su organizovali nove oblike proizvodnje (plantaže, rudarske logore) koristeći prinudni rad, kao i radnu snagu lokalnih i osvojenih teritorija. Artikli proizvedeni na ovaj način, kao što su zlato, srebro, tropske kulture, izvoženi su u centar i prodavani uz enorman profit. Zauzvrat su uvoženi artikli za neophodne potrebe radnika kao i luksuzna roba za doseljene Evropljane. Razume se, ova razmena je bila neravnopravna i može se smatrati prototipom svih kasnijih oblika neravnopravne razmene između centra i periferije. Osvajači su uništili ili onemogućili domaće stanovništvo i organizovali su doseljenička društva oblikovana prema vlastitoj domovini. Uspele kolonije su ubrzo ispoljile ambicije za nezavisnošću (SAD). Tamo gde su pretkapitalistička društva bila razvijena, Evropljani su prodirali u postojeće strukture moći, namećući ekonomsku i političku eksploataciju. Posebno poglavlje predstavlja odnos evropskih ekspanzionista i Japana. Japan je sa

¹³⁸ Ivanović, A. i Đilas, A., (1983). Uvod i objašnjenja, u: Zbornik o ljudskim pravima, London, Demokratske reforme, 11

¹³⁹ Podrobnije o toj temi u: Joas, H., (2018). Da li su ljudska prava zapadni izum? Loznica, Karpos.

¹⁴⁰ Wallerstein, I., (1987). Obeležja i perspektive svetske kapitalističke privrede, u: D. Pirec i Miomir Jakšić, Svetski kapitalistički sistem, Beograd, Ekonomika, 263.

¹⁴¹ Sweezy, P., (1987). Centar, periferija i kriza sistema, u: Svetski kapitalistički sistem, 182

zakašnjenjem postao meta Evropljana i Severne Amerike. Japanski vladari upozoreni sudbinom drugih žrtava zapadne ekspanzije osmislili su uspešnu strategiju koja se sastojala od preuzimanja neophodnih institucija i društvenih odnosa koji su zemlju transformisali i nezavisnu kapitalističku silu.¹⁴²

Strukturalna podela na metropolu, periferiju i centar, koja je deo razvoja i nastanka svetskog sistema, a koja postoji i unutar samih država (mini-sistema) – reprodukuje nerazvijenost. Polarizacija centra-metropole i perifernih satelita jeste ono što je opisivao još Armendaris, vice-kralj Perua (José de Armendáriz, ? – 1740), kada je 1736. definisao „kolonijalni trougao“, trgovinu merkantilnog španskog carstva, peruanskog potkraljevstva i čileanskog kneževstva kao „paradoks trgovine i protivrečnosti bogatstva...koji uništava jedne radi bogatstva drugih.“¹⁴³ Metropola prisvaja od svojih ekonomskih satelita višak koji koristi za sopstveni razvoj, a sateliti ostaju nerazvijeni i na taj način se reprodukuje polarizacija i eksploatacija, kao i međusobni, naoko besmisleni sukobi na periferiji:

„Ekonomska razvijenost i nerazvijenost nisu isključivo relativne i kvantitativne, utoliko što jedno predstavlja brži razvoj od drugog, već su međusobno isprepleteni i kvalitativni fenomeni, koji, mada međusobno povezani, imaju bitna drugačija strukturalna obeležja. Razvijenost i nerazvijenost su ipak neodvojive, jer su produkt jednog, dijalektički protivrečnog procesa i ekonomske strukture kapitalizma... Jedan i istovetni istorijski proces ekspanzije i razvoja kapitalizma širom sveta istovremeno je stvorio, a to čini i danas, i ekonomsku razvijenost i strukturalnu nerazvijenost“¹⁴⁴

Protivrečnost između metropola i satelita ne postoji samo između svetskih kapitalističkih metropola i perifernih zemalja već i unutar tih zemalja, u odnosima onih regiona koji se brzo razvijaju, baš ukoliko neki gradovi i industrijski centri zaostaju, a poljoprivredni regioni propadaju. Ovaj protivrečni odnos između centra-metropole i perifernog satelita, poput procesa oduzimanja i prisvajanja viška vrednosti, postoji u svim delovima svetskog sistema i nalik je lancu koji se proteže od metropole-centra, preko nacija, do regiona, gradova i preduzeća:

„Drugim rečima, kada se jednom neka zemlja ili narod pretvori u satelit eksterne kapitalističke metropole, tada ubrzo strukturalna metropola – satelit organizuje i otpučinje sa svojom dominacijom nad ekomskim, političkim i društvenim životom toga naroda“.¹⁴⁵

Protivrečnosti se obnavljaju i na unutrašnjem planu, upravo one pokreću razvijenost metropole i nerazvijenost satelita, ali uz jednu važnu razliku. Nacionalna metropola je istovremeno i satelit, dok to nije slučaj sa svetskom metropolom.¹⁴⁶

Pokušaćemo da demonstriramo oblik dominacije metropole na primeru komunikacionog kanala otvorenog posredstvom akademske forme gostovanja i počasnog predavanja uglednog profesora, pozivajući se na razliku filijacije i filijalizacije ideja

¹⁴² Wallerstein, I. op. cit. 184

¹⁴³ Frank, A. G., (1987). Kapitalizam i nerazvijenost u Latinskoj Americi, u: Svetski kapitalistički sistem, 216

¹⁴⁴ Frank, A. G. op. cit. 217

¹⁴⁵ Frank, A. G. op. cit. 217

¹⁴⁶ Frank, A. G. op. cit. 218

Dragana Jeremića (1925-1986). Zakonite pojave u ekspanziji kapitala, izazivaju analogne procese u oblasti filozofije (ideologije). Jedan proces mogao bi se nazvati filijacijom, a drugi filijalizacijom ideja. Filijacija ideja je proces koji vlada između moćnih sila i njihovih ideologija. Filozofski pravci i učenja nastali u jednoj ekonomski razvijenoj zemlji, mogu u zemljama koje će tek dostići taj stupanj razvoja biti prihvaćeni sa nekim specifičnim modifikacijama (odnos francuskog i nemačkog egzistencijalizma), a mogu isto tako delovati u oba smera (Bergsonova filozofija i pragmatizam).¹⁴⁷ Slično društveno-ekonomsko stanje u različitim imperijalističkim zemljama, navodi Jeremić, može i bez pojave filijacije uticati na nastanak sličnih ideja (koincidencije koja se javlja između Vitgenštajna i Hajdegera, Huserla i Bergsona, itsl). Kada sa ekspanzijom kapitala ide i ekspanzija ideja, koje nastoje da zavladaju mišlju zemlje koju kapital ekonomski razvijene zemlje osvaja, vrši se filijalizacija ideja koje vladaju u metropoli kapitala:

„Trgovci i bankari ne idu bez filozofa; oni prelaze često, često i istovremeno, okeane, noseći, jedni uzorke svoje robe i čekove, a drugi svoja predavanja i knjige. Filozofi se javljaju kao kolporteri ideja, jer materijalna sila za sebe nije dovoljna za vladanje...“¹⁴⁸

Kada najznamenitiji filozofi Zapada putuju na Daleki Istok, Jeremić tu „multikulturalnost“ odenjuje kao posledicu „Prvog svetskog imperijalističkog rata“. U Kinu odlazi američki pragmatist Džon Džui (1919 i 1920) godine, Bertrand Rasel u Indiju, a nemački filozof, pedagog i psiholog Eduard Špranger u Japan i Koreju (1936-1937). Jugoslaviju su posetili i održali svoja predavanja Hans Driš 1933, Ludvig Klages 1937, a neko vreme je na Univerzitetu u Beogradu predavao profesor Artur Libert, vodeća figura Kantovog društva:

„Često je filozofska misao čitave jedne zemlje postajala ekspozitura misli jednog jedinog ideologa moćne kapitalističke zemlje... U većini zemalja bez veće filozofske tradicije čak i misao intelektualaca koji se nije stručno bavio filozofijom potpadala je misli idealističkih filozofa Zapada“¹⁴⁹

Gostovanje Norberta Bobia u Beogradu nije tek puka anegdota, nego čin filijalizacije ideja. U jesen 1986. Norberto Bobio je sa parlamentarcima iz Evrope, u svojstvu italijanskog senatora, bio u zvaničnoj poseti Skupštini SFRJ, te je tu priliku iskoristio i za nezvaničnu posetu Pravnom fakultetu. Ivan Vejvoda i Trivo Indić su ugovorili dvočasovan razgovor, a tih godina su i publikovani i prevodi glavnih dela Norberta Bobia: *Pravo i sila, Još o pravu i sili, O kriterijima za rešavanje antinomija* (1987), *Jusnaturalizam i pravni pozitivizam, Eseji iz teorije prava* (1988), *Budućnost demokratije: Odbrana i pravila igre* (1990)...¹⁵⁰

Bobio prvo definiše tri „anđela uništenja“, u skladu sa merodavnim fantazmom svoga vremena, a to su porast populacije, nekontrolisana degradacija životne sredine i destruktivna moć naoružanja. Ali, prema Bobiu, postoji jedan pozitivan znak, a to je sve

¹⁴⁷ Jeremić, D., (). Savremena filozofija Zapada, Beograd, Srpsko filozofsko društvo, str. 11.

¹⁴⁸ Jeremić, D. op. cit. 13

¹⁴⁹ Jeremić, D. op. cit. 14

¹⁵⁰ Hasanbegović, J., (2005). Norberto Bobbio: in memoriam (1909 – 2004). Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, god. 53, br. 2, 316-319

veća važnost koja se u raspravama obrazovanih ljudi, političara i vlada pridaje problemu priznavanja ljudskih prava.¹⁵¹

Postoje različita gledišta prilikom razmatranja ljudskih prava: filozofsko, istorijsko, etičko, pravno, političko, a uz izvesno ograde, Bobio se opredeljuje za perspektivu koju obezbeđuje filozofija istorije – a iz tog pravca će teći i naša kritika. Gledište filozofije istorije, kako to vidi Bobio, donekle je privilegovano, zato što ima na umu ciljeve u budućnosti, ali se nalazi i u određenom deficitu, jer samo ukoliko se može domisliti ishod nekog delovanja moguće je shvatiti i njegov „smisao“.¹⁵² Zbog tog prenošenja u budućnost, mi ne možemo znati da li uopšte možemo znati – i nalazimo se na tlu filozofske argumentacije. To „proricanje“ na koje se poziva Bobio, nije proročko proricanje, nego je više stvar tipa argumentacije. Bobio se poziva na Kanta koji govori o znacima i više postavlja pitanja nego šta pruža definitivne odgovore. Naslov Kantovog spisa na koji se Bobio rado poziva, „Da li je ljudski rod u neprestanom kretanju ka boljem?“, govori sam za sebe.

Argumentacija Norberta Bobia je sledeća: Nastojeći da odredi događaj koji se može smatrati znakom sklonosti čoveka ka napretku, Kant upućuje na enzuzijizam koji je u svetskom javnom mnjenju izazvala Francuska revolucija, čiji uzrok može biti samo „moralna sklonost čovečanstva“. Pravi entuzijizam, odnosi se na uvek i samo na ono što je idealno, što je čisto moralno i ne može se nakalemiti na pojedinačni interes. Uzrok tog entuzijazma kao i sam predznak (signum prognosticum) moralne sklonosti čovečanstva, bila je pojava „prava jednog naroda da ne bude sprečen drugim silama da sebi podari građanski ustav koji on smatra dobrim“. Kant pod „građanskim ustavom“ podrazumeva ustav koji je u skladu sa prirodnim pravima ljudi, tj. takav ustav, da oni koji se pokoravaju zakonima, treba ujedinjeni i da donose te zakone. Definišući prirodno pravo kao pravo svakog čoveka da se pokorava samo onim zakonima koje je sam doneo, Kant je definisao slobodu kao samostalnost, kao moć davanja zakona samome sebi. Bobio je svoju glavnu tezu zaogrnulo pozivanjem na čuveno Kantovo delo. Bobio govori o svojevršnom kopernikanskom preokretu koji se odigrao usled prelaza sa zakonika koji se sastoji iz dužnosti na zakonik koji se sastoji iz prava.

Francuska revolucija je lansirala ideju ljudskih prava i time je postala događaj koji je potvrdio ideju koju su formulisali filozofi. Narodna skupština je 26. avgusta 1789. godine usvojila Deklaraciju o pravima čoveka i građanina. Skupština je skoro jednoglasno odlučila da deklaraciju o pravima treba smatrati, prema rečima jednog člana Skupštine koji se nadahnulo Rusoovim idejama, činom utemeljenja jednog naroda. A Kant je povezivao dve različite stvari: entuzijastički aspekt revolucije s pravom naroda da sam odlučuje o svojoj sudbini. Bobio veruje da je sposobnost dodeljivanja zakona samima sebi, anatiteza svakog oblika očinske ili patrijarhalne vlasti koja je karakterisala tradicionalne despotske vladavine.

Drugu stranu argumenta, onu entuzijastičku, prihvatio je Hegel i ugradio u svoj sistem. Kada u svojim predavanjima iz filozofije istorije govori o Francuskoj revoluciji, takođe

¹⁵¹ Bobio, N., (2008). Doba prava, Beograd, Službeni glasnik, str. 45

¹⁵² Bobio, N. op. cit. 46

govori o „entuzijizmu duha“ (*Enthusiasmus des Geistes*)¹⁵³ koji je obišao i potresao svet, nazivajući je „sajnom zorom“, izražavajući svoju ubeđenost da je s Revolucijom nastupila nova epoha istorije, koja je, kako naglašava sada Bobio, povezana sa Deklaracijom. Međutim, iz perspektive svetskog sistema Deklaracija i Francuska revolucija imaju drugačiju sudbinu od one entuzijastičke, koju su uobličili filozofskim pojmovima Kant i Hegel. Njihov entuzijizam kao da je ostao, bar jednim delom, neostvaren.

Događaj koji ćemo uzeti u razmatranje je Haićanska revolucija (*Révolution haïtienne*), koji više nije eksces nego pravilo, pošto se pozivi za poštovanja ljudskih prava lome o santu stvarnosti. Reč je o nizu međusobno povezanih oružanih sukoba koji su se odigrali na karipskom ostrvu Hispaniola. Oni su doveli do prestanka dotadašnje francuske, na kraju revolucionarne vlasti nad zapadnim delom otoka i do uspostavljanja države Haiti. Ustanak je započeo kao pobuna tamošnjih robova protiv belih robovlasnika. Ustanak je podstaknut revolucionarnih događajima u Francuskoj, odnosno proklamovanim idealima o ljudskim i građanskim pravima, koja su, kako su to pobunjenici smatrali, podrazumevali ukidanje ropstva. U jednom trenutku su i pobunjeni robovi i francuske kolonijalne trupe pevale su istu revolucionarnu pesmu.

Ljudska prava pripadaju nasleđu zapadnog moderniteta – kako su to videli sami korifeji zapadnog moderniteta. Na kraju hladnog rata u ideološkom pogledu trijumfovao je neoliberalizam sa diskursom o ljudskim pravima kao osnovnom legitimacionom mantrom. Nepotrebno je i navoditi kao su vojne intervencije sprovedene sa opravdanjem zaštite ljudskih prava imale upravo po ta ljudska prava katastrofalan efekat. Hegel je već u godinama Francuske revolucije uvideo taj paradoks. Zapravo, on je bio preokupiran njime, pogotovo u ranim spisima, gde se razračunavao sa prirodno-pravnom paradigmom prosvetiteljstva, koja je redovno izostavljala jednu stranu realnog: „Eksploatacija miliona kolonijalnih radnika-robova bila je prihvaćena kao deo datog sveta od strane većine mislioca koji su proklamovali slobodu prirodnog stanja kao deo neotuđivog prava“¹⁵⁴

Premda su objave slobode „slobodnih mislioca“ ubrzale transformaciju teorije u revolucionarnu akciju na svetlu političke pozornice, kolonijalna ekonomija zasnovana na robovskom radu ostala je u mraku, pokrivena višestrukom zavesom. Zato narativ o slobodi i ljudskim pravima nije koherentan od samog početka. Žan-Žak Ruso je pronicljivo definisao problem, uočivši nesvodivnost odnosa pokornosti na „domaće pravo“, u koje su se uzdali teoretičari prirodnog prava i „slobodni mislioci“, premda ni on nije ostao dosledan do kraja. Ruso je verovao da niko nema prirodnu vlast nad bližnjim; a taj se aksiom ne može zaobići pozivanjem na privatno pravo i sferu domaćinstva.¹⁵⁵ Naime, Ruso odbija da prihvati tezu da robovska radna snaga pripada ekonomiji domaćinstva (household production, *oikos*). Međutim, upravo Rusoova slika

¹⁵³ Bobio, N. op. cit. 73

¹⁵⁴ Buck-Morss, S., (2009). Hegel, Haiti, and Universal History, Pittsburgh, University of Pittsburgh Press, 22

¹⁵⁵ Ruso, Žan-Žak., (1949). Društveni ugovor. O poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima, Beograd, Prosveta, 12-15

„plemenitog divljaka“ je dugo kamuflirala taj hegemonijski odnos. Kod Džona Loka, jednog od oca-utemeljivača liberalne teorije, ta protivrečnost je još naglašenija:

„§. 1. Slavery is so vile and miserable an estate of man, and so directly opposite to the generous temper and courage of our nation; that it is hardly to be conceived, that an Englishman, much less a gentleman, should plead for it.“¹⁵⁶

U ovim „slavnim“ redovima jasno se definiše obim osude ropstva, a sam termin postaje više metafora legalne tiranije u raspravama koje se tiču konstitucionalnosti, a nikako protest protiv tiranije robovlasništva.¹⁵⁷ Takođe, „borba protiv ropstva i tiranije“, nije u američkom slučaju bila poziv da se oslobode vlastiti robovi, nego da se ostvari nezavisnost u odnosu na Veliku Britaniju. Simultano, „plemeniti divljak“ postaje majmunče koje je već u Rusoovo doba bila salonsko-budoarska igračka – *négrillon*. Dok enciklopedista Deni Didro sa divljenjem piše o američkim revolucionarima, zato što su oni “spalili okove” i “odbacili ropstvo”, u emfatičkom zapisu ostaje prikriivena suprotnost između političkog diskursa („odbacivanja ropstva”) i socijalne institucije (samog ropstva).

Skoro deceniju pre nasilne eliminacije belaca, koje je nagovestilo proračunato odstupanje od univerzalističkih principa, crni jakobinci San Dominga¹⁵⁸ nadmašili su metropolu u aktivnom ostvarivanju prosvetiteljskih ideja, pruživši dokaz da Francuska revolucija nije bila samo evropski fenomen, već da je svetsko-istorijska po svojim implikacijama.¹⁵⁹ Haićanska revolucija bila je ključno, vatreno krštenje ideja francuskog prosvetiteljstva i svaki Evropljanin koji je bio deo čitalačke publike, znao je ili osećao to.¹⁶⁰ Dok sam Žan-Žak Ruso, kao autor čuvene rečenice koja kruniše ukupan razvoj prirodno-pravne tradicije svih vremena, ostaje dvosmisleno zapitan:

„Čovek je rođen slobodan, a svuda je u okovima. Onaj koji veruje da je gospodar drugih, uistini je više rob od njih. Kako je došlo do te promene? Ne znam.“¹⁶¹

I sam Ruso, kao autor predprogramskih spisa Francuske revolucije, niti jednom jedinom rečju ne spominje *Code Noir*, istovremeno izbegavajući svaku eksplicitnu osudu evropskog robovlasničkog sistema.¹⁶² Naprotiv, umesto da se bavi pravom na „uživanje”

¹⁵⁶ Locke, J., (2003). *Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration*, New Haven and London, Yale University Press, 7

¹⁵⁷ Buck-Morss, S., op. cit. 28

¹⁵⁸ Haiti (franc. Haïti; hai. Ayiti), zvanično Republika Haiti (franc. République d'Haïti), država je u Karibima koja danas zauzima zapadni, manji deo ostrva Hispaniola, dok je veći deo ostrva danas Dominikanska Republika.

¹⁵⁹ Buck-Morss, S., op. cit. 39

¹⁶⁰ Buck-Morss, S. op. cit. 42

¹⁶¹ Ruso, Žan-Žak, op. cit. 9

¹⁶² *Code Noir* je Dekret koji je doneo Luj XIV 1685. Dekretom se definišu uslovi ropstva u francuskom kolonijalnom carstvu, kao što se utvrđuju i ograničavaju delatnosti slobodnih crnaca, zabranjuju se sve religije osim katoličanstva, a naređuje se svim Jevrejima da napuste kolonije. Istina, u nekim aspektima *Code Noir* bio je „humaniji“ od sličnih dekreta britanske kolonijalne uprave: na primer, bilo je dozvoljeno oslobođenim robovima da vode svoj „biznis“, kao i da imaju svoje robove.

svoje slobode koje mu obezbeđuje zakon (kao što je to slučaj sa prirodnopravnom tradicijom), Hegel haićanskim robovima namenjuje sasvim drugu ulogu.

Vratimo se problemu filijacije ideja! Uobičajeno tumačenje glasi da je na osnovu čitanja dnevnih novina Hegel formulisao temelj svetske istorije kao razvoj slobode (rob "vidi" da može biti slobodan i ponovo traži priznanje svoje samosvesti). Hipotetička, pojmovna istorija glasi: Haićanin je stigao u srce Pariza, odnosno na Trg kralja Luja (posle Konkord) i stavio giljotinu u pogon, svrgnuvši sada Luja zajedno sa jakobincima, kao i jakobince koji nisu bili spremni da se odreknu kraljevih ideja. Odjek dnevnih novina ispunio je deficit stvarnosti. Situaciju putovanja vesti osvešćuje čitalac novina – verzirani filozof. Već samo amblemsko geslo crnih jakobinaca „sloboda ili smrt“ moglo da je da posluži kao nadahnuće za stvaranje metafore za čuvenu borbu roba na život ili smrt između gospodara i roba u Hegelovoj „Fenomenologiji duha“. Međutim, nije sasvim tako. Konkretnije, politički žurnal „Minerva“, u kome su publikovani izveštaji o haićanskoj revoluciji imao je značajnu publiku, od Fridriha III, Getea, Šilera, Klopštoka, Šelunga i Lafajeta - do redovnog čitaoca, filozofa Georga Vilhelma Fridriha Hegela, koji je zapisao sledeći aforizam:

„Rano jutarnje čitanje novina je jedna vrsta realističke jutarnje molitve. Svoje držanje naspram sveta čovek orijentiše prema bogu ili prema onome što je svet. Prvo daje istu sigurnost kao ovo, kad se zna na čemu smo.“¹⁶³

Ovaj svakako mračan aforizam zapravo znači: onome ko ume filozofski da misli, dnevna, medijska reinterpetacija stvarnih događaja nije neophodna – naprotiv. Ono „znati na čemu smo“ znači početi od mišljenja, a u ovom slučaju znači od „uterivanja“ u jedinstvo prirodnopravnog diskursusa i ekonomskog života. Dakle, novine se mogu čitati tek onda kada se zna na čemu smo, a ne upijati bilo šta, pa čak ni izveštaje sa Haitija koji su nam uostalom posebno dragoceni. Odnosno, da nije bilo filozofske koncepcije razrađene u *Fenomenologiji duha*, pobuna crnih jakobinaca sa Haitija, paradoksalno ne bi postala temelj svetske istorije, odnosno ne bi se ni mogao prepoznati njen potencijal i dometi. Dakle, u Hegelovom delu sijaju dva sunca. Ono sunce na koje se poziva Bobio, sunce Francuske revolucije, i drugo sunce, na koje se vek i po niko nije pozivao, „crno sunce“¹⁶⁴, sunce stvarne univerzalizacije. Uloga lumpeninteligencije je u procesu filijalizacije ideja odlučujuća i to u negativnom smislu. Ona samo komentariše ideje i – čita novine. Olako tumačenje postaje sastavni deo problema.

Hegel još od ranih verzija „Sistema običajnosti“ sagledava „dijalektiku“ gospodar-rob u političkim i ekonomskim kategorijama simultano! Prvo, borba za priznanje jeste pojava u kojoj je nastao zajednički život kao početak država, ali ona samo po sebi nije

¹⁶³ Hegel, G. V. F. (1983). Jenski spisi, Sarajevo, Veselin Masleša, 398

¹⁶⁴ Julija Kristeva u delu publikovanom pod sugestivnim naslovom „Crno sunce“ poziva se na Aušvic i Hirošimu kao na paradigmatična mesta koja ukidaju fetiš ljudskih prava. Kao da „retorika apokalipse iz „melanholije ništa“ isčezava onoga trenutka kada je imenovana, jer melanholija koja zaista preokreće perspektivu, jeste ona koja nestaje u trenutku kada je naslovom obnarodovana – „crno sunce“. Vidi: Kristeva, J., (1995). Crno sunce, Novi Sad, Svetovi. Možda je početak prosvetiteljstva zapravo u delu koje obeležava njegov kraj, u Sanjarijama usamljenog šetača. Vidi: Ruso, Žan-Žak, (1996). Sanjarije usamljenog šetača, Beograd, Narodna knjiga.

osnov prava, premda ona opravdava postojanje prava. Drugo, borba za život je spoljašnji i pojavni početak država, ne i njihov supstancijalni princip. Treće, taj odnos je „s jedne strane, budući da se sredstvo gospodstva, sluga, takođe mora održati na životu, *zajedništvo* potrebe i brige za zadovoljenje te potrebe“. ¹⁶⁵ Na kraju još jedan prilog našoj tezi. Ukoliko je Hegel borbu između gospodara i roba, i to u punom obimu, shvatio kao preduslov ljudske istorije, onda sam preduslov, konsekvantno Hegelovom sistemu, dolazi tek na kraju same te ljudske istorije, jer se ona ne zatiče, nego naknadno uspostavlja.

Spojimo političku i ekonomsku optiku u trenutku dominacije ideje o ljudskim pravima. I tu smo na tragu spisa Imanuela Valerštajna, koji francusku revoluciju posmatra kao legitimacijsku ideju o svesnom menjanju, rekonstrukciji i izgradnji društvenog poretka (praxa), ali i trenutka u funkcionisanju svetskog sistema. Napoleonovo carstvo je po prvi put izrazilo konkretnu protivrečnost jedne univerzalne ideje: Francuzi i Evropljani francusku revoluciju i Napoleonove ratove doživljavaju kao nosioce univerzalne ideje o civilizaciji, ali su ubrzo reagovali kao „nacionalisti“ u odnosu na francuski imperijalizam (zato se nastanak nacionalizma može locirati u Napoleonovo vreme). Civilizacija i „civilizovanost“ ne odnose se samo na univerzalnost, već naprotiv, pogađaju i kreiraju nesvodivu partikularnost. Univerzalnost je „dar“ moćnih slabima, „koji su dvostruko zaslepljeni: ako odbiju poklon – gube, ako ga prihvate takođe gube“. ¹⁶⁶

Način filijacije ideja nije neutralan memenat u percepciji konkretne situacije, nego njen konstitutivni trenutak. Pod lumpeninteligencijom, u procesu filijalizacije ideja, ne držimo tek deo inteligencije koja ne daje koristan doprinos društvu jer joj nedostaje formalnog obrazovanja, ukusa, kulture, niti smatramo da je inteligencija bezvredna uopšte ¹⁶⁷, nego inteligenciju koja „propušta“ ideje bez „filtriranja“, kontekstualizacije, problematizacije – bez obzira kako one napredne bile, pa bilo da je u pitanju i ideja o ljudskim pravima.

Na kraju, tekuća epidemija covida-19 učvrstila je naša uverenja. Čovek, između ostalog, ima i „prirodno pravo“ na zdravlje. A da li je moguće realizovati to pravo u doba lumpenekonomije i lumpeninteligencije? Model razvoja koji se naziva „lumpenrazvojem“ obično se meri povišenom stopom rasta bruto domaćeg proizvoda (BDP) kroz direktne strane investicije (FDI) ili rastom izvoza. Dok su neki delovi „građanstva“, imali privilegiju istina teškog i iscrpljujućeg rada na daljinu, rudari, poljoprivredni radnici, fabrički radnici, kasiri, morali su nastaviti sa radom i izlagati se opasnosti infekcije. U državi u kojoj je proizvodnja ideološki privatizovana, privatni sektor i potrošnja puni državnu kasu i izdržava javni sektor, a rad sa smanjenim kapacitetom doveo bi i do masovnih otpuštanja u javnom sektoru ¹⁶⁸. Time nedvosmisleno ukazujemo na problem izolovanog i fetišizovanog

¹⁶⁵ Hegel, G. W. G., (1987). Enciklopedija filozofijskih znanosti, Sarajevo, „Veselin Masleša“, 434.

¹⁶⁶ Wallerstein, I., (1986). Savremeni svetski sistem kao civilizacija, Zagreb, Centar za kulturnu djelatnost 277.

¹⁶⁷ <https://www.lexico.com/en/definition/lumpenintelligentsia>

¹⁶⁸ Zahvaljujem se kolegi Milanu Đorđeviću koji mi je u završnoj fazi teksta ukazao na tekst Kheirawi, A. (2020) „Svi smo taoci kapitalističke ekonomije“: http://www.princip.info/2020/04/30/svi-smo-taoci-kapitalisticke-ekonomije/?fbclid=IwAR060cipqVqKb43Mb0at71Romb3SItRsHAV3CCHKA7SVQSV4R_9EveOLUAU, gde se odnos

posmatranja ljudskih prava, kada sistem odnosa metropola-periferija, ne funkcioniše samo posredstvom svetske ekonomije na globalnom nivou, nego i unutar samih država.

Srdjan Damjanović, PhD, Assistant Professor
Faculty of Law for Commerce and Judiciary
University Business Academy in Novi Sad

IMPOSING IDEAS IN THE AGE OF RIGHTS

Abstract:

Norberto Bobbio's (1909 – 2004) idea that the evergrowing debate about human rights can be, according to Kant's philosophy of history, interpreted as a "sign" (signum prognosticum) of moral advancement of humanity, is placed in the context of the world-systems theory. Within the world-systems theory three state levels can be discerned: core, semi-periphery and periphery. They are the result of different distribution of power within a country, as well as among countries. The concept of imposing ideas, especially the idea of the age of rights, among core, semi-peripheral and peripheral countries is further analysed in line with the ideas of Dragan Jeremić (1925 – 1986). He claims that philosophical ideas not only follow, but also precede economic and political dominance. Military and economic supremacy are not the only prerequisite for dominance – what is also needed is the hegemony of ideas. Having in mind the significance of the "age of rights" for "the moral advancement" of humanity, we give arguments in favor of a modified Immanuel Wallerstein's (1930 – 2019) theory: rejecting "the age of rights" peripheral countries are at a disadvantage, but on the other hand, they cannot gain anything by accepting the ideas without contextualization and developing full awareness of their function.

Key words: *World-systems theory, the age of rights, lumpenbourgeoisie, lumpenintelligentsia, Norberto Bobbio, Dragan Jeremić, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Immanuel Wallerstein.*

ljudskih prava (prava na zdravlje) i različitih klasa Srbiji demonstrira pozivanjem na jedan od ključnih pojmova našeg teksta (lumpenrazvoj).

L I T E R A T U R A

1. Bobio, N., (2008). Doba prava, Beograd, Službeni glasnik
2. Buck-Morss, S., (2009). Hegel, Haity, and Universal History, Pittsburgh, University od Pittsburgh Press
3. Frank, A. G. (1987). Kapitalizam i nerazvijenost u Latinskoj Americi, u: Svetski kapitalistički sistem, str. 209-220
4. Hasanbegović, J., (2005). Norberto Bobbio: in memoriam (1909--2004). Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, god. 53, br. 2, str. 316-319
5. Hegel, G. V. F., (1983). Jenski spisi, Sarajevo: Veselin Masleša
6. Hegel, G. W. G., (1987). Enciklopedija filozofijskih znanosti, Sarajevo: Veselin Masleša
7. Ivanović, A. i Đilas, A. (1983). Zbornik o ljudskim pravima, London: Demokratske reforme
8. Jeemić, D., (1952). Savremena filozofija Zapada, Beograd: Srpsko filozofsko društvo
9. Joas, H., (2018). Da li su ljudska prava zapadni izum? Loznica: Karpos
10. Kheirawi, A., (2020). Svi smo taoci kapitalističke ekonomije, http://www.princip.info/2020/04/30/svi-smo-taoci-kapitalisticke-ekonomije/?fbclid=IwAR06OcipcVqKb43Mb0at71Romb3SItrsHAV3CCHKA7SVQSV4R_9EveOLUAU (01.05.2020)
11. Kristeva, J., (1995). Crno sunce, Novi Sad, Svetovi
12. Locke, J., (2003). Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration, New Haven and London, Yale University Press.
13. Ruso, Žan-Žak, (1996). Sanjarije usamljenog šetača, Beograd, Narodna knjiga
14. Ruso, Žan-Žak, (1949). Društveni ugovor. O poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima, Beograd, Prosveta
15. Sweezy, P., (1987). Centar, periferija i kriza sistema, u: Svetski kapitalistički sistem, 181-193
16. Wallerstein, I., (1983). Historical capitalism, London, NLB
17. Wallerstein, I., (1987). Obeležja i perspektive svetske kapitalističke privrede, u: D. Pirec i Miomir Jakšić, Svetski kapitalistički sistem, Beograd, Ekonomika, str. 263-273
18. Wallerstein, I., (1986). Savremeni svetski sistem kao civilizacija, Zagreb, Centar za kulturnu djelatnost
19. Internet veze
20. <https://www.lexico.com/en/definition/lumpenintelligentsia>

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

34"20"(082)

340.12"20"(082)

МЕЂУНАРОДНИ научни скуп Правнички дани проф. др Славко Царић (17 ; 2020 ; Нови Сад)

Улога државе и права у XXI веку : [зборник радова са XVII Међународног научног скупа "Правнички дани проф. др Славко Царић", 25. септембар 2020. године у Новом Саду] = "The role of the state and law in the 21st century" : [Proceedings of XVII International Scientific Conference Legal days - "Prof. Slavko Carić, PhD" "The role of the state and law in the 21st century" September 25th 2020. in Novi Sad] / уредник Мирко Кулић. - Нови Сад : Универзитет Привредна академија : Правни факултет за привреду и правосуђе, 2020 (Нови Сад : Мала књига). - 560 стр. ; 24 cm

Тираж 200. - Библиографија уз сваки рад.

ISBN 978-86-6019-104-7

а) Право -- 21. в. -- Зборници б) Држава -- Правна заштита -- 21. в. -- Зборници

COBISS.SR-ID 20099849